

A close-up portrait of Alicja Gescinska, a woman with long, light brown hair and blue eyes, looking slightly to the left with a gentle smile. She is wearing a dark blue jacket over a patterned shirt. The background is a soft, out-of-focus grey.

Alicja Gescinska filosofeert
over het fundament van ons bestaan

EEN BETER MENS DOOR MUZIEK

*In haar recent verschenen essay **Thuis in muziek – Een oefening in menselijkheid** betoogt de Pools-Vlaamse filosoof **ALICJA GESCINSKA** dat muziek ons tot betere mensen maakt. Ze wijst op het vermogen van muziek om onze empathie en zelfkennis te vergroten en ons een geestelijk thuis te verschaffen. Muziek is “geen ornament, maar een fundament van ons bestaan”, en zou daarom een centralere plaats in het onderwijs verdienen. **Luister** bespreekt Gescinska’s voornaamste argumenten.*

Tekst: MYRTHE MEESTER

Foto: KOEN BROOS

Het is een veelgehoorde gedachte in de hedendaagse filosofie: dat de kunsten in staat zouden zijn ons tot betere mensen te maken. De Amerikaanse filosoof Martha Nussbaum neemt het in haar boek *Niet voor de winst* (2010) op voor de geesteswetenschappen en beargumenteert dat literatuur onze empathie vergroot. De conservatieve Britse filosoof Roger Scruton wijst in zijn pamflet *Waarom cultuur belangrijk is* (2007) op het belang van culturele vorming (*Bildung*) voor onze identiteitsontwikkeling en morele gevoeligheid. Alicja Gescinska houdt een soortgelijk pleidooi voor muzikale *Bildung*, hoewel ze zelf liever van *Menschwerdung* spreekt. Als lezer proef je de bezorgdheid die haar tot schrijven heeft aangezet, een bezorgdheid om jonge generaties die – “in onze tijden van streaming en Spotify” – steeds minder met klassieke muziek in aanraking komen, en de kunst om écht te luisteren nauwelijks meer beheersen. “Het moet ons direct bevalen, anders *swipen* we meteen naar een volgend nummer en een andere artiest. Hoe kun je verwachten van generaties die opgroeien in een dergelijk muzikaal klimaat, dat ze het vermogen ontwikkelen om een volledige symfonie te beluisteren; laat staan een opera?” Gescinska stelt dat we op een cultuur van ‘ontluistering’ afstevenden, en noemt twee belangrijke redenen om die ontwikkeling een halt toe te roepen, bijvoorbeeld via het onderwijs.

1.) MUZIEK EN MORAAL EEN OEFENING IN EMPATHIE

Op zichzelf vormt muziek een opeenvolging van losse klanken; pas door de inspanning van een aandachtige luisteraar komt er een samenhangend muzikaal geheel tot stand. “Muziek is inleven en meeleven”, aldus Gescinska. “Naar muziek luisteren, écht luisteren, is geen passieve, receptieve bezigheid; het is een dialoog.” We treden toe tot een klankwereld die ons van buitenaf tegemoet rolt, en gaan al luisterend een relatie aan met de componist en de uitvoerder(s) van de muziek. In “de empathische en zelfs vriendschappelijke openheid” die voor zo’n dialoog vereist is, schuilt volgens Gescinska de waarde van muziek voor onze morele ontwikkeling. Een belangrijk bestanddeel van moraliteit is immers empathie, “de interpersoonlijke bekwaamheid die het mogelijk maakt om het perspectief van anderen te begrijpen en daardoor onze betrokkenheid jegens die anderen te vergroten”. Muziek oefent ons erin om de empathische beweging naar de ander toe te maken, en ons te engageren met een gevoelswereld die we misschien nog niet kenden.

Een vraag die Gescinska hierbij onbeantwoord laat, is of haar pleidooi vooral voor ‘moeilijke’ muziek opgaat, of ook voor harmonieuze muziek die we zonder enige inspanning aangenaam vinden.

ONTWAPENING VAN HET HART

Omdat muziek ons doet beseffen tot hoeveel gevoel – en dus ook leed – de mens in staat is, zou muziek bovendien “ons hart ontwapenen”. Om dat te illustreren beschrijft Gescinska een scène uit de Duitse film *Das Leben der Anderen*, waarin een meedogenloze Stasi-agent langdurig het verdachte kunstenaars-echtpaar Georg en Christa-Maria bespioneert. Als de functionaris Georg op een avond de *Sonate vom Guten Menschen* op de »

piano hoort spelen, wordt hij plotseling diep geroerd, en dringt het voor het eerst tot hem door dat Georg en Christa-Maria een eigen, volwaardige belevingswereld hebben. De muziek opent hem “voor het perspectief van de ander, voor *Das Leben* en *Das Leiden der Anderen*”. Na afloop van zijn pianospel zegt Georg tegen zijn vriendin: “Ik moet steeds denken aan wat Lenin over de *Appassionata* zei: ‘Ik kan er niet naar luisteren, anders geef ik de revolutie op’. Kan iemand die deze muziek gehoord heeft, werkelijk gehoord heeft, een slecht mens zijn?”

Helaas leert de geschiedenis ons dat muziekliefde en moordzucht elkaar lang niet altijd uitsluiten. Gescinska herinnert eraan “dat een heleboel nazi’s in staat waren om overdag mensen uit te roeien en dat diezelfde nazi’s ’s avonds naar het theater of de opera gingen”. “Dat is het grote raadsel rondom de topnazi’s”, aldus Holocaust-overlevende Anita Lasker-Wallfisch, die gedwongen werd om cello te spelen in Auschwitz. “Hoe konden mannen die zo goed opgeleid waren en kunstzinnig onderlegd, die alle vruchten van de beschaving hadden mogen proeven, hoe konden die afzakken naar zo’n peil van barbarisme?”

Juist een dergelijke geschokte reactie op het samengaan van barbarisme en beschaving, getuigt van de wijdverbreide gedachte dat muziek en moraal wel dege-

lijk iets met elkaar te maken hebben. Die gedachte wordt volgens Gescinska door historische voorbeelden van muzikale moordenaars niet definitief weerlegd. “De morele betekenis van muziek is een mogelijkheid; geen noodzakelijkheid of wetmatigheid.” Over de mate waarin muziek ons daadwerkelijk verheft, valt nu eenmaal niets te zeggen met de zekerheid van de logica of de exacte wetenschap. En precies hierin schuilt de kwetsbaarheid van Gescinska’s betoog, dat uiteindelijk op een (hoopvolle) aanname blijft berusten.

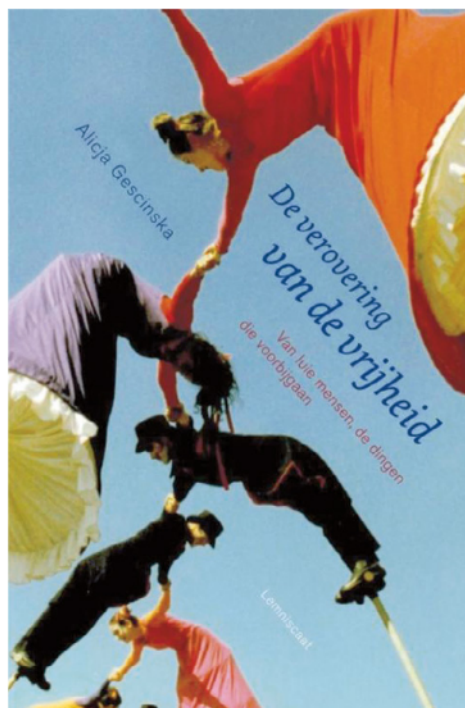
2.) THUISKOMEN IN MUZIEK

Om de existentiële waarde van muziek te onderstrepen, gebruikt Gescinska geregeld haar eigen leven als voorbeeld. Op zevenjarige leeftijd ontvluchtte de filosofe met haar ouders het communistische regime in Polen, waarna het gezin zich definitief in Vlaanderen vestigde. “Vanaf dat moment besepte ik dat mijn thuis zich altijd tussen twee werelden zou bevinden, altijd net buiten bereik.” In feite is het gevoel van ontworteling onlosmakelijk verbonden met de menselijke conditie, gelooft Gescinska. Doen niet alle mensen voortdurend pogingen om vervreemding en eenzaamheid te bestrijden, en zichzelf een thuis in de wereld te verschaffen?

Bij die zoektocht naar een thuis kan muziek behulpzaam zijn. Een muziekstuk vormt immers een immateriële ruimte van klanken die zich keer op keer opnieuw laat binnentreden, “zelfs wanneer al het overige verloren is”. Gescinska verwijst naar Chopin en Bartók, die in tijden van bezetting en nationale spanningen een muzikaal thuisland creëerden. “De dichter István Vas schreef in een van zijn autobiografische geschriften dat het samen met vrienden zingen van volksliederen die Bartók had verzameld hem als jonge twintiger in Boedapest had geholpen om zichzelf beter te leren kennen. Muziek als zelfontdekking; als manier om in jezelf thuis te komen.”

Voor Vas had dat thuiskomen vooral te maken met het ervaren van een nationale identiteit, een zogenaamd Hongaars wij-gevoel. Gescinska erkent dat nationalisme soms gevaarlijk kan zijn, maar benadrukt tegelijk dat een gevoel van (nationale) geworteldheid mensen minder vatbaar maakt voor “een kruidvat van emoties die heel wat kwaad in de wereld veroorzaken: frustraties, jaloezie, ressentiment”. Daarbij herinnert ze eraan dat het heel gangbaar is dat liefhebbers van klassieke muziek of van bepaalde stromingen in de popmuziek zich onderdeel voelen van een groter ‘wij’. “Mensen lopen vaak te pronken met hun muziksmak. [...] Op datingsites wordt stevast naar je muzikale voorkeuren gevraagd. Je kunt je niet inbeelden dat stromingen en stijlen in de schilderkunst hetzelfde teweeg zouden brengen of eenzelfde funderende component van onze identiteit zouden zijn.”

Hoe abstracte klanken precies zo’n identiteit kunnen ‘bevatten’ of tot uitdrukking brengen, laat Gescinska in haar essay helaas in het midden. Ze stelt simpelweg dat muziekstukken en componisten onze beste vrienden kunnen worden, *companions de route* op onze levensweg, die ons eraan herinneren wie we zijn en wat we waardevol vinden. “Dat is een van de meest wonderbaarlijkste aspecten van muziek en een deel van haar mysterie: hoe wij, als luisteraar, deel van de muziek kunnen zijn en de muziek een deel van ons.” «

Alicja Gescinska (Warschau, 1981) vluchtte in 1988 met haar ouders vanuit communistisch Polen naar Vlaanderen. In 2012 promoveerde ze op een dissertatie over menselijkheid volgens Max Scheler en Karol Wojtyła (paus Johannes Paulus II). Ze verwierf in Nederland bekendheid met de publicatie van *De verovering van de vrijheid* (2011) en haar artikelen in *Trouw* en *Filosofie Magazine*. In 2016, het jaar waarin haar bekroonde debuutroman *Een soort van liefde* verscheen, nam ze haar ontslag aan de universiteit. Sindsdien interviewde ze gerenommeerde kunstenaars en intellectuelen voor het tv-programma *Wanderlust* op Canvas en was ze als seizoensdenker verbonden aan het Concertgebouw van Brugge.